

Wytrwał, Tomasz

Przykazania kościelne

Studia Redemptorystowskie nr 8, 187-203

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

PRZYKAZANIA KOŚCIELNE

Wstęp

Przykazania kościelne odnoszą się do życia moralnego wiernych, które jest ściśle związane z życiem liturgicznym¹.

W sensie szerokim przykazaniami kościelnymi są wszystkie rozporządzenia Kościoła, które wynikają z jego teologicznej i społecznej struktury. W sensie wąskim zaś, zwanym także katechetycznym, „pięć przykazań kościelnych” to zespół norm, do których przestrzegania zobowiązani są wszyscy ochrzczeni od siódmego roku życia, jeśli tylko cieszą się zdolnością używania rozumu².

Niniejsze studium poświęćmy pięciu przykazaniom kościelnym.

1. Geneza przykazań kościelnych

Wczesne chrześcijaństwo nie znało przykazań kościelnych. W IV wieku w Kościele zaczynają pojawiać się zachęty do uczestnictwa we Mszy św. oraz regularnego korzystania z sakramentu pokuty³. Obowiązek wyznania grzechów w sakramentalnej spowiedzi oraz obowiązek przyjmowania komunii św. wprowadził dopiero Sobór Laterański IV (1215)⁴. Jednak za prawdziwego ojca pięciu przykazań kościelnych jest uważany jezu-

¹ Por. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994, nr 2041. Należy zaznaczyć, że obecny *Katechizm* miał dwie edycje typiczne: 1992 i 1997. W roku 1998 została opublikowana *Corrigenda*. W języku polskim są dwa wydania KKK: pierwsze z 1994 i drugie uwzględniające poprawki, czyli *Corrigenda*, z 2002 roku. Dla potrzeb tego studium będę posługiwać się pierwszym i drugim wydaniem *Katechizmu*, odpowiednio zaznaczając je jako KKK (1994) oraz KKK (2002).

² Por. K. Rahner, H. Vorgrimler, *Mały słownik teologiczny*, Warszawa 1987, s. 375. Zob. także KPK, kan. 97 § 2: „Małoletni, przed ukończeniem siódmego roku życia, nazywa się dzieckiem i uważany jest za nie posiadającego używania rozumu. Po skończonym siódmym roku życia domniemywa się, że posiada używanie rozumu”.

³ Szerzej na ten temat zob. M. Pastuszko, *Najświętsza Eucharystia według Kodeksu Jana Pawła II*, Kielce 1997, s. 190–192, oraz tenże, *Sakrament pokuty i pojednania*, Kielce 1999, s. 489–502.

⁴ Sobór Laterański IV, kan. 21.1: „Wszyscy wierni obojga płci, osiągnąwszy pełnoletność, powinni osobiście przynajmniej raz w roku wiernie wyznać wszystkie swoje grzechy własnemu kapłanowi i w miarę sił odprawić zadaną pokutę, przyjmując z uszanowaniem przynajmniej w czasie Paschy sakrament Eucharystii, chyba że za radą własnego kapłana uznają, że z rozsądnej przyczyny powin-

ita św. Piotr Kanizjusz, który sformułował je w 1555 roku. Przykazania te w pierwszej wersji brzmiały następująco:

- „1. Postanowione przez Kościół dni święte święcić.
2. Mszy św. w niedziele i święta z uczciwością i pobożnie słuchać.
3. Posty przez Kościół nakazane zachować.
4. Przynajmniej raz w roku około Wielkanocy spowiadać się i Komunię św. przyjmować we własnej parafii, albo za zezwoleniem swojego proboszcza w innej parafii.
5. Godów małżeńskich, czyli ślubów i wesel w czasach zakazanych nie odprawiać, a dziesięciny Kościołowi wiernie dawać”⁵.

W tym samym czasie w Kościele obraduje Sobór Trydencki (1545–1563), który wprawdzie wspomina o przykazaniach kościelnych, ale ich nie formuluje. Podobnie *Katechizm rzymski*, zwany także *Katechizmem trydenckim*, nie formuluje przykazań kościelnych, choć pojęcie to nie jest mu obce⁶.

Upowszechnienie przykazań sformułowanych przez Piotra Kanizjusza z jednej strony przyczynia się do rozpowszechnia przykazań kościelnych w całym Kościele, jednak z drugiej doprowadza do większych lub mniejszych zmian w samych przykazaniach. Najmniej zmian dotyczy przykazań odnoszących się do Mszy św., dni świątecznych, zachowywania postów, dorocznej spowiedzi i Komunii św. w okresie wielkanocnym. Częstszym zmianom podlegały przykazania dotyczące np. zakazów ślubów i wesel, zmieniały się też okresy pokutne. Zmiany te w przeważającej większości były wprowadzane przez Kościoły partykularne⁷.

Widząc sprawę przykazań kościelnych w ich historycznym kontekście, trudno się dziwić, że również dzisiaj Kościół dokonuje pewnych zmian w ich brzmieniu.

Powód do kolejnych zmian w przykazaniach kościelnych dał nowy *Katechizm Kościoła Katolickiego*. Stwierdza on, iż „przykazania kościelne od-

ni przez jakiś czas powstrzymać się od jego przyjmowania”⁸; w: *Dokumenty Soborów Powszechnych*, Kraków 2007, t. II, s. 259.

⁵ M. Rode, *Mała encyklopedia teologiczna*, t. II (M–Z), Warszawa 1989, s. 392.

⁶ *Katechizm rzymski* wspomina np., by chrześcijanie przynajmniej raz do roku przyjmowali Komunię św. i raz do roku spowiadali się; zob. *Katechizm rzymski*, Kraków 1880, s. 218–219 oraz s. 249.

⁷ Za przykład mogą posłużyć przykazania kościelne zawarte w tzw. katechizmie kardynała Roberta Bellarmina: „1. Słuchać Mszy Świętej w Święta przepisane. 2. Pościć Post Wielki, Suche dni i Wigilie; a wstrzymać się od mięsa w Piątek i Sobotę. 3. Spowiadać się przynajmniej raz w rok. 4. Przyjmując Komunię Świętą przynajmniej w czasie Wielkanocnym. 5. Dziesięciny oddawać Kościołowi. 6. Nie zawierać ślubów małżeńskich w czasach zakazanych; to jest od pierwszej Niedzieli adwentu do Trzech Króli, i od pierwszego dnia Postu do Przewodniej Niedzieli, włącznie”⁹; zob. R. Bellarmin, *Wykład nauki chrześcijańskiej* (...), Rzym 1844, s. 111.

noszą się do życia moralnego, które jest związane z życiem liturgicznym i czerpie z niego moc. Obowiązujący charakter tych praw pozytywnych ogłoszonych przez władzę pasterską ma na celu zagwarantowanie wier-nym niezbędnego minimum ducha modlitwy i wysiłku moralnego we wzrastaniu w miłości Boga i bliźniego⁸. Oznacza to, iż *Katechizm Kościoła Katolickiego* ma służyć jako „pewny i autentyczny punkt odniesienia w nauczaniu nauki katolickiej, a w sposób szczególnie jako tekst wzorcowy dla katechizmów lokalnych⁹. Tak więc przykazania kościelne zawarte w *Katechizmie Kościoła Katolickiego* są drogowskazem, który może być korygowany przez władzę Kościoła partykularnego.

Z takim stanowiskiem koresponduje wypowiedź Stolicy Apostolskiej z 25 kwietnia 1998 roku, tzw. *Corrigenda*¹⁰, która pozostawia Konferencjom Episkopatu pewną swobodę w kształtowaniu przykazań kościelnych: „Konferencje Episkopatu mogą wprowadzić inne przykazania kościelne na swoim terytorium¹¹”.

20 czerwca 1998 roku komisja Episkopatu Polski ds. Wychowania Katolickiego, idąc za wskazaniem *Katechizmu Kościoła Katolickiego* oraz *Corrigendy*, by zostały opracowane katechizmy przystosowane do lokalnego środowiska i kultury, a jednocześnie zachowujące jedność wiary, zatwierdziła polską wersję *Katechizmu Kościoła Katolickiego* pod tytułem: *Katechizm dla dorosłych. Polska adaptacja Katechizmu Kościoła Katolickiego opracowana na zlecenie i zatwierdzona przez Komisję Episkopatu Polski d/s Wychowania Katolickiego*, formułując w nim przykazania kościelne dostosowane do zwyczajów diecezji polskich¹².

Następnie Konferencja Episkopatu Polski zwróciła się do Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, aby ta, uwzględniając warunki panujące w naszym kraju, dokonała wykładni niektórych sformułowań przykazań kościelnych. Wykładnia Stolicy Apostolskiej zaczęła obowiązywać wiernych Kościoła na terenie Polski od 30 listopada 2003 roku. Wykładnia ta dokonała także zmiany niektórych sformułowań w dotychczasowej wersji przykazań kościelnych¹³.

⁸ KKK (2002), 2041.

⁹ Konstytucja apostolska *Fidei depositum* ogłoszona z okazji publikacji *Katechizmu Kościoła Katolickiego* opracowanego po Soborze Watykańskim II, w: KKK (1994), s. 8.

¹⁰ *Katechizm Kościoła Katolickiego. Corrigenda*, Tekst poprawek zatwierdzony przez Kongregację Nauki Wiary z dnia 25 kwietnia 1998 (Prot. N. I/93), Poznań 1998 (dalej: *Corrigenda*).

¹¹ *Corrigenda*, s. 16, przyp. 1. Por. także KPK, kan. 455.

¹² *Katechizm dla dorosłych. Polska adaptacja Katechizmu Kościoła Katolickiego opracowana na zlecenie i zatwierdzona przez Komisję Episkopatu Polski d/s Wychowania Katolickiego*, Kraków 2001 (dalej: *Katechizm dla dorosłych*).

¹³ Zob. *Akta Konferencji Episkopatu Polski* (2003), nr 8, s. 33.

2. Pierwsze przykazanie kościelne

Obecnie obowiązujące pierwsze przykazanie kościelne brzmi następująco: „W niedzielę i święta nakazane uczestniczyć we Mszy świętej i powstrzymać się od prac niekoniecznych”¹⁴. Przyjrzyjmy się mu.

2.1. Stare prawo

Pierwsze przykazanie kościelne w sformułowaniu Piotra Kanizjusza brzmiało podobnie: „Postanowione przez Kościół dni święte święcić”¹⁵. Z czasem pierwsze przykazanie kościelne podawane przez katechizmy w Polsce zostało podzielone na dwa przykazania. Możemy to zaobserwować np. w *Katechizmie religii katolickiej*: „1. Postanowione od Kościoła Bożego dni święte święcić. 2. Mszy świętej w niedzielę i święta nabożnie słuchać”¹⁶.

Podobny podział odnajdujemy w wersji tradycyjnej pierwszego przykazania kościelnego: „1. Ustanowione przez Kościół dni święte święcić. 2. W niedzielę i święta we mszy św. nabożnie uczestniczyć”.

2.2. *Katechizm Kościoła Katolickiego oraz Corrigenda*

Katechizm Kościoła Katolickiego z 1992 roku pierwsze przykazanie kościelne sformułował w następujący sposób: „W niedzielę i święta we Mszy świętej nabożnie uczestniczyć”¹⁷. *Corrigenda* z 1998 r. w tekście tego przykazania dokonała następujących zmian¹⁸: „W niedzielę i w inne nakazane dni świąteczne wierni są zobowiązani uczestniczyć we Mszy świętej i powstrzymać się od prac służebnych”¹⁹. Tym samym w nowej edycji *Katechizmu* pierwsze przykazanie kościelne zostało sformułowane następująco: „W niedzielę i inne nakazane dni świąteczne uczestniczyć we Mszy św. i powstrzymać się od prac niewolniczych”²⁰.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ M. Rode, *Mała encyklopedia teologiczna*, dz. cyt., s. 392.

¹⁶ *Katechizm religii katolickiej*, Pelplin 1945, s. 69.

¹⁷ KKK (1994), 2042.

¹⁸ Aby ukazać zmiany wprowadzone przez *Corrigendę*, postanowiłem zaznaczyć je także w sposób graficzny. Tekst bez podkreśleń i skreśleń oznacza zachowany z KKK (1994), skreślenie oznacza wyrzucenie tekstu zawartego w KKK (1994), podkreślenie oznacza nowy tekst wprowadzony przez *Corrigendę*.

¹⁹ *Corrigenda*, 2042.

²⁰ KKK (2002), 2042.

2.3. Polska adaptacja

Polska adaptacja pierwszego przykazania kościelnego przebiegała w trzech fazach.

W 1999 roku *Katechizm dla dorosłych. Polska adaptacja Katechizmu Kościoła Katolickiego* pierwsze przykazanie kościelne sformułował następująco: „W niedziele i święta obowiązkowe we Mszy św. nabożnie uczestniczyć i od prac służebnych się powstrzymać”²¹. Jak widzimy, jest to prawie dosłowne powtórzenie z *Katechizmu* z 1997 roku²².

II Polski Synod Plenarny (1991–1999) zauważył, iż przykazania kościelne odgrywają bardzo ważną rolę w formacji do właściwego przeżywania liturgii. Dlatego Synod polecił, aby przykazania kościelne były nauczane w postaci, w jakiej zostały sformułowane w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*, a więc: „W niedziele i inne nakazane dni świąteczne wierni są zobowiązani uczestniczyć we Mszy świętej i powstrzymać się od prac służebnych”²³.

Ostateczna polska adaptacja pierwszego przykazania kościelnego weszła w życie 30 listopada 2003 roku w następującym brzmieniu: „W niedziele i święta nakazane uczestniczyć we Mszy świętej i powstrzymać się od prac niekoniecznych”²⁴.

2.4. Wykładnia

Pierwsze przykazanie kościelne nakazuje wiernym w niedziele i święta nakazane uczestniczyć we Mszy św.

Przykazanie to pokrywa się z dyspozycją kan. 1247, który stwierdza, że w niedziele oraz w inne dni świąteczne nakazane wierni są zobowiązani uczestniczyć we Mszy św.²⁵. W Kościele świętami nakazanymi poza niedzielami są:

- Uroczystość Narodzenia Pańskiego (25 grudnia),
- Uroczystość Objawienia Pańskiego (6 stycznia),
- Uroczystość Wniebowstąpienia Pańskiego,
- Uroczystość Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa (Boże Ciało),
- Uroczystość Świętej Bożej Rodzicielski (1 stycznia),
- Uroczystość Niepokalanego Poczęcia NMP (8 grudnia)

²¹ *Katechizm dla dorosłych*, s. 200.

²² KKK (2002).

²³ *II Polski Synod Plenarny (1991–1999)*, Poznań 2001, rozdz. „Liturgia Kościoła po Soborze Watykańskim II”, nr 79, s. 204.

²⁴ *Akta Konferencji Episkopatu Polski* (2003), nr 8, s. 33.

²⁵ KPK, kan. 1247

- Uroczystość Wniebowzięcia NMP (15 sierpnia),
- Uroczystość św. Józefa (19 marca),
- Uroczystość świętych Apostołów Piotra i Pawła (29 czerwca),
- Uroczystość Wszystkich Świętych (1 listopada)²⁶.

Łatwo można zauważyć, że część świąt nakazanych przypada w dni wolne od pracy, a część w dni pracujące. To przyporządkowanie stało się dla Konferencji Episkopatu Polski podstawą do wniesienia prośby do Stolicy Apostolskiej o zwolnienie wiernych z obowiązku uczestniczenia we Mszy św. i powstrzymania się od prac niekoniecznych w niektóre święta nakazane. I tak wierni w uroczystości: św. Józefa (19 marca), świętych Apostołów Piotra i Pawła (29 czerwca) i Niepokalanego Poczęcia NMP (8 grudnia) nie są zobowiązani do udziału we Mszy św. i do powstrzymania się od prac niekoniecznych. Zachęca się ich jednak do udziału we Mszy św. w te uroczystości. Uroczystość Objawienia Pańskiego (Trzech Króli), mimo iż może przypaść w dni pracujące, nadal obowiązuje wiernych jako uroczystość nakazana²⁷.

Natomiast Uroczystość Wniebowstąpienia Pańskiego została przeniesiona z dnia powszedniego na następującą po nim siódmą niedzielę Wielkanocy²⁸.

Niedziela w chrześcijaństwie powinna być obchodzona jako najdawniejszy dzień świąteczny²⁹.

Dyspozycja pierwszego przykazania kościelnego oraz kan. 1247 *Kodeksu Prawa Kanonicznego* zobowiązują wiernych do uczestniczenia w niedziele oraz święta nakazane we Mszy św.³⁰. Wierny czyni zadość temu obowiązkowi, jeżeli „bierze udział we Mszy św., gdziekolwiek jest odprawiana w obrządku katolickim, bądź w sam dzień świąteczny, bądź też wieczorem dnia poprzedzającego”³¹. Przytoczony przepis *Kodeksu*

²⁶ KPK, kan. 1246 § 1. Natomiast KKKW w kan. 880 § 3 wymienia następujące święta nakazane: „Dnia-
mi świątecznymi nakazanymi wspólnymi dla wszystkich Kościołów wschodnich, oprócz niedziel,
są dni: Narodzenia Pana naszego Jezusa Chrystusa, Epifanii, Wniebowstąpienia, Zaśnięcia Świętej
Bożej Rodzicielki Maryi, Świętych Apostołów Piotra i Pawła, z zachowaniem prawa partykularnego
Kościoła *sui iuris* zatwierdzonego przez Stolicę Apostolską, która może dzień świąteczny naka-
zany znieść albo przenieść na niedzielę”.

²⁷ *Akta Konferencji Episkopatu Polski* (2003), nr 8, s. 33. Już w trakcie pisania tego artykułu, 24 wrześ-
nia 2010 r., Sejm RP przyjął nowelizację Kodeksu Pracy o dniach wolnych, ustanawiając Uroczy-
stość Objawienia Pańskiego dniem wolnym od pracy. Należy więc przyjąć, iż tym bardziej w dniu
tym wierni mają obowiązek uczestniczenia we Mszy św. i powstrzymania się od prac niekoniecz-
nych.

²⁸ Tamże oraz KPK, kan. 1246 § 2.

²⁹ KPK, kan. 1246 § 1.

³⁰ KPK, kan. 1247.

³¹ KPK, kan. 1248 § 1. Podobnie kwestię tę rozstrzyga KKKW w kan. 881 § 1: „Chrześcijanie są zobow-
wiązani w niedziele i święta nakazane uczestniczyć w Boskiej Liturgii oraz, według przepisów lub
prawnych zwyczajów własnego Kościoła *sui iuris*, w celebracji Liturgii Godzin.

Prawa Kanonicznego powtarza także Jan Paweł II w Liście apostołskim *Dies Domini*³².

Natomiast, gdy wierni z braku świętego szafarza albo z innej poważnej przyczyny nie mogą uczestniczyć we Mszy św. w niedzielę lub święta nakazane, zaleca się, aby brali udział w liturgii słowa, gdy jest ona odprawiana w kościele parafialnym lub innym świętym miejscu, albo by poświęcili odpowiedni czas na modlitwę indywidualną w rodzinie lub w grupach rodzin³³.

W niedzielę i święta nakazane wierni powinni powstrzymać się od prac niekoniecznych. Wierni czynią zadość tej dyspozycji przez powstrzymanie się od wykonywania tych prac i zajęć, które utrudniają im oddawanie czci Bogu, oraz przez korzystanie z należnego odpoczynku duchowego i fizycznego³⁴. Także II Polski Synod Plenarny przypomina, że wierni powinni powstrzymać się „od tych prac i zajęć, których wykonywanie nie jest konieczne, a zakłócałoby radość chrześcijańskiego świętowania”³⁵.

3. Drugie przykazanie kościelne

Drugie przykazanie kościelne brzmi następująco: „Przynajmniej raz w roku przystąpić do sakramentu pokuty”³⁶.

3.1. Stare prawo

Obowiązek przystąpienia do sakramentu pokuty przynajmniej raz w roku ustanowił Sobór Laterański IV³⁷.

§ 2. Aby chrześcijanie mogli łatwiej wypełnić ten obowiązek, ustanawia się czas użyteczny biegnący od niesporów wigilii aż do zakończenia niedzieli lub święta nakazanego”.

³² Jan Paweł II, List apostołski *Dies Domini*, 49: „Czas na wypełnienie obowiązku niedzielnego rozpoczyna się już w sobotę wieczorem, kiedy odprawia się pierwsze nieszpory z niedzieli. Z liturgicznego punktu widzenia bowiem te właśnie nieszpory rozpoczynają dzień świąteczny. W konsekwencji Msza święta zwana czasem *p r z e d ś w i ą t e c z n ą*, która jednak w rzeczywistości ma charakter w pełni świąteczny, jest sprawowana według liturgii niedzielnej, co nakłada na celebryntę obowiązek wygłoszenia homilii i odmówienia z wiernymi modlitwy powszechnej”. Por. także KPK, kan. 528 § 1.

³³ Por. KPK, kan. 1248 § 2.

³⁴ Por. KPK, kan. 1247. Zob. także KKKW, kan. 881 § 4: „Chrześcijanie powinni w tych dniach powstrzymać się od tych zajęć i prac, które utrudniają oddawanie czci Bogu, przeżywanie radości dnia Pańskiego oraz korzystanie z należnego odpoczynku duchowego i fizycznego”.

³⁵ *II Polski Synod Plenarny*, dz. cyt., rozdz. „Liturgia Kościoła po Soborze Watykańskim II”, nr 86, s. 205.

³⁶ *Akta Konferencji Episkopatu Polski* (2003), nr 8, s. 33.

³⁷ Sobór Laterański IV, kan. 21, w: *Dokumenty Soborów Powszechnych*, dz. cyt., t. II, s. 259. Ponadto o obowiązku dorocznej spowiedzi świętej zob. M. Pastuszko, *Sakrament pokuty i pojednania*, dz. cyt., s. 489–517.

Przypomnijmy, że Piotr Kanizjusz obowiązek przystąpienia raz w roku do sakramentu pokuty zawarł w czwartym przykazaniu: „4. Przynajmniej raz w roku około Wielkanocy spowiadać się i Komunię św. przyjmować we własnej parafii, albo za zezwoleniem swojego proboszcza w innej parafii”³⁸. Podobnie *Katechizm religii katolickiej* obowiązek ten zawarł w czwartym przykazaniu kościelnym: „4. Przynajmniej raz w roku spowiadać się, a około Wielkiejnocy Komunię świętą przyjmować”³⁹.

Wersja tradycyjna przykazanie to umieszcza także na czwartym miejscu: „4. Przynajmniej raz w roku spowiadać się i w czasie wielkanocnym Komunię świętą przyjmować”.

3.2. *Katechizm Kościoła Katolickiego oraz Corrigenda*

Katechizm Kościoła Katolickiego z 1992 roku drugie przykazanie kościelne sformułował w następujący sposób: „Przynajmniej raz w roku spowiadać się”⁴⁰. *Corrigenda* z 1998 roku w tekście tego przykazania dokonała następujących zmian: „Každy wierny jest zobowiązany Pprzynajmniej raz w roku spowiadać się ze swych grzechów”⁴¹. Zatem w nowej edycji *Katechizmu* drugie przykazanie kościelne brzmi następująco: „Przynajmniej raz w roku spowiadać się ze swych grzechów”⁴².

3.3. Polska adaptacja

Katechizm dla dorosłych. Polska adaptacja Katechizmu Kościoła Katolickiego przyjął wersję drugiego przykazania kościelnego z *Katechizmu* z 1992 roku: „Przynajmniej raz w roku spowiadać się”⁴³.

Natomiast II Polski Synod Plenarny, przyjmując brzmienie drugiego przykazania kościelnego, uwzględnił zmiany, jakich dokonała w nim *Corrigenda*: „Každy wierny jest zobowiązany przynajmniej raz w roku spowiadać się ze swych grzechów”⁴⁴.

Ostateczna polska adaptacja drugiego przykazania kościelnego weszła w życie 30 listopada 2003 roku w następującym brzmieniu: „Przynajmniej raz w roku przystąpić do sakramentu pokuty”⁴⁵.

³⁸ M. Rode, *Mała encyklopedia teologiczna*, dz. cyt., s. 392.

³⁹ *Katechizm religii katolickiej*, dz. cyt., s. 69.

⁴⁰ KKK (1994), 2042.

⁴¹ *Corrigenda*, 2042.

⁴² KKK (2002), 2042.

⁴³ *Katechizm dla dorosłych*, s. 200.

⁴⁴ *II Polski Synod Plenarny*, dz. cyt., rozdz. „Liturgia Kościoła po Soborze Watykańskim II”, nr 79, s. 204.

⁴⁵ *Akta Konferencji Episkopatu Polski* (2003), nr 8, s. 33.

3.4. Wykładnia

Sakrament pokuty jest sakramentem paschalnym. Czerpie on swoją moc z tajemnicy pojednania dokonanej przez Jezusa Chrystusa w Jego męce, śmierci i zmartwychwstaniu⁴⁶. Dlatego stare prawo w jednym przykazaniu łączyło w sobie przygotowanie wiernych do pełnego udziału w Eucharystii przez przyjęcie sakramentu pojednania, czyli przystąpienia do tzw. komunii i spowiedzi wielkanocnej⁴⁷.

W dobie kryzysu korzystania z sakramentu pokuty Kościół w swoim nowym *Katechizmie* zwraca uwagę na ten sakrament przez ustanowienie odrębnego przykazania poświęconego spowiedzi św.⁴⁸. W przykazaniu tym Kościół określa, że każdy wierny, po osiągnięciu wieku rozeznania, obowiązany jest przynajmniej raz w roku wyznać wiernie wszystkie swoje grzechy ciężkie⁴⁹.

4. Trzecie przykazanie kościelne

Trzecie przykazanie kościelne brzmi następująco: „Przynajmniej raz w roku, w okresie wielkanocnym, przyjąć Komunię świętą”⁵⁰.

4.1. Stare prawo

Chrystus powiedział do uczniów: „Jeżeli nie będziecie spożywali Ciała Syna Człowieczego i nie będziecie pili Krwi Jego, nie będziecie mieli życia w sobie” (J 6, 53). Tym samym polecił swym uczniom przyjmować Komunię św. To polecenie Chrystusa Pana jako obowiązek przyjmowania Komunii św. przynajmniej raz w roku, w okresie wielkanocnym, wprowadził dopiero Sobór Laterański IV⁵¹, następnie potwierdził go Sobór Trydencki (1545–1563)⁵².

⁴⁶ Por. 2 Kor 5, 18–20.

⁴⁷ Por. M. Rode, *Mała encyklopedia teologiczna*, dz. cyt., s. 392, *Katechizm religii katolickiej*, dz. cyt., s. 69,

⁴⁸ Por. *II Polski Synod Plenarny*, dz. cyt., rozdz. „Liturgia Kościoła po Soborze Watykańskim II”, nr 30, s. 195.

⁴⁹ KPK, kan. 989 oraz KKKW, kan. 719: „Ten, kto ma świadomość grzechu ciężkiego, powinien jak najszybciej skorzystać z sakramentu pokuty. Wszystkich zaś chrześcijan usilnie zachęca się, aby często przyjmowali ten sakrament, zwłaszcza w okresach postu i pokuty zachowywanych we własnym Kościele *sui iuris*”.

⁵⁰ *Akta Konferencji Episkopatu Polski* (2003), nr 8, s. 33.

⁵¹ Sobór Laterański IV, kan. 21, w: *Dokumenty Soborów Powszechnych*, dz. cyt., t. II, s. 259. Dodatkowo na temat wielkanocnej komunii świętej zob. M. Pastuszko, *Najświętsza Eucharystia...*, dz. cyt., s. 190–201.

⁵² Sobór Trydencki, Sesja XIII, kan. 9: „Gdyby ktoś przeczył temu, że wszyscy poszczególni wierzący chrześcijanie obojga płci, po osiągnięciu pełnoletności, zobowiązani są przynajmniej raz w roku

Jak już to zaznaczono przy okazji omawiania drugiego przykazania kościelnego, Piotr Kanizjusz obowiązek Komunii św. raz do roku zawarł w czwartym przykazaniu kościelnym łącznie z obowiązkiem spowiedzi: „4. Przynajmniej raz w roku około Wielkanocy spowiadać się i Komunię św. przyjmować we własnej parafii, albo za zezwoleniem swojego proboszcza w innej parafii”⁵³. Podobnie *Katechizm religii katolickiej* obowiązek ten zawarł w czwartym przykazaniu kościelnym: „4. Przynajmniej raz w roku spowiadać się, a około Wielkiejnocy Komunię świętą przyjmować”⁵⁴.

Także wersja tradycyjna umieszcza to przykazanie na czwartym miejscu: „4. Przynajmniej raz w roku spowiadać się i w czasie wielkanocnym Komunię świętą przyjmować”.

4.2. *Katechizm Kościoła Katolickiego oraz Corrigenda*

Katechizm Kościoła Katolickiego z 1992 roku trzecie przykazanie kościelne sformułował w następujący sposób: „Przynajmniej raz w roku w czasie wielkanocnym Komunię świętą przyjąć”⁵⁵. *Corrigenda* z 1998 roku w dyspozycji trzeciego przykazania kościelnego dokonała następujących zmian: „Każdy wierny jest zobowiązany Przynajmniej raz w roku na Wielkanoc przyjąć Komunię świętą”⁵⁶.

Po zmianach naniesionych przez *Corrigendę* w nowej edycji *Katechizmu* trzecie przykazanie kościelne brzmi następująco: „Przynajmniej na Wielkanoc przyjąć Komunię świętą”⁵⁷.

4.3. *Polska adaptacja*

Katechizm dla dorosłych. Polska adaptacja Katechizmu Kościoła Katolickiego przyjął wersję drugiego przykazania kościelnego z *Katechizmu* z 1992 roku: „Przynajmniej raz w roku w czasie wielkanocnym Komunię św. przyjąć”⁵⁸.

Podobnie jak w drugim przykazaniu kościelnym, i w tym II Polski Synod Plenarny przyjął brzmienie trzeciego przykazania kościelnego z uwzględ-

przyjąć Komunię w okresie Wielkanocnym, zgodnie z przykazaniem świętej Matki Kościoła – niech będzie wyklęty”; w: *Dokumenty Soborów Powszechnych*, dz. cyt., t. IV/1, s. 459.

⁵³ M. Rode, *Mała encyklopedia teologiczna*, dz. cyt., s. 392.

⁵⁴ *Katechizm religii katolickiej*, dz. cyt., s. 69.

⁵⁵ KKK (1994), 2042.

⁵⁶ *Corrigenda*, 2042.

⁵⁷ KKK (2002), 2042.

⁵⁸ *Katechizm dla dorosłych*, s. 200.

nieniem zmian dokonanych przez *Corrigendę*: „Każdy wierny jest zobowiązany przynajmniej raz w roku na Wielkanoc przyjąć Komunię świętą”⁵⁹.

Ostateczna polska adaptacja trzeciego przykazania kościelnego weszła w życie 30 listopada 2003 roku w następującym brzmieniu: „Przynajmniej raz w roku, w okresie wielkanocnym, przyjąć Komunię świętą”⁶⁰.

4.4. Wykładnia

Kościół zobowiązuje wiernych do uczestniczenia w niedziele i święta nakazane we Mszy św. i do przyjmowania Komunii św. przynajmniej raz w roku w okresie wielkanocnym. Ks. Pastuszko uważa, że obowiązek przyjmowania Komunii św. niekiedy w życiu wywodzi się z prawa Bożego. Dlatego przykazanie to „jest po części przykazaniem Bożym, o ile zawiera w sobie owo polecenie, aby przyjmować Komunię św. niekiedy w życiu, a po części jest prawem kościelnym”⁶¹.

Dyspozycję podobną do trzeciego przykazania kościelnego zawiera kan. 920 nakazujący wiernym, którzy przystąpili już po raz pierwszy do komunii św., przyjmować ją ponownie przynajmniej raz w roku w okresie wielkanocnym, chyba że dla słusznej przyczyny wypełnia się go w innym czasie w ciągu roku⁶².

Według przepisów liturgicznych okres wielkanocny (*tempore paschali*) rozciąga się od niedzieli Zmartwychwstania do niedzieli Zesłania Ducha Świętego. Jednak w Polsce, ze względu na niepamiętny zwyczaj, okres wielkanocnej komunii św. rozciąga się od niedzieli przed Środą Popielcową do niedzieli Trójcy Przenajświętszej⁶³.

5. Czwarte przykazanie kościelne

Czwarte przykazanie kościelne brzmi następująco: „Zachowywać nakazane posty i wstrzemięźliwość od pokarmów mięsnych, a w okresach pokuty powstrzymać się od udziału w zabawach”⁶⁴.

⁵⁹ *II Polski Synod Plenarny*, dz. cyt., rozdz. „Liturgia Kościoła po Soborze Watykańskim II”, nr 79, s. 204.

⁶⁰ *Akta Konferencji Episkopatu Polski* (2003), nr 8, s. 33.

⁶¹ M. Pastuszko, *Najświętsza Eucharystia...*, dz. cyt., s. 190.

⁶² KPK, kan. 920 oraz KKKW, kan. 708: „Hierarchowie miejsca i proboszczowie powinni się troszczyć, aby wszyscy chrześcijanie zostali pilnie pouczeni o konieczności przyjęcia Boskiej Eucharystii w niebezpieczeństwie śmierci oraz w okresach ustanowionych przez najczigodniejszą tradycję lub prawo partykularne własnego Kościoła *sui iuris*, a zwłaszcza w okresie paschalnym, w którym Chrystus Pan powierzył misteria eucharystyczne”.

⁶³ Szerzej na ten temat zob. M. Pastuszko, *Najświętsza Eucharystia...*, dz. cyt., s. 194–197.

⁶⁴ *Akta Konferencji Episkopatu Polski* (2003), nr 8, s. 33.

5.1. Stare prawo

Obecne czwarte przykazanie kościelne od czasów Piotra Kanizjusza ulegało wielu modyfikacjom. Przypomnijmy, że Piotr Kanizjusz o postach i powstrzymywaniu się od zabaw mówił w swoim trzecim i piątym przykazaniu kościelnym: „3. Posty przez Kościół nakazane zachować. (...) 5. Godów małżeńskich, czyli ślubów i wesel w czasach zakazanych nie odprawiać (...)”⁶⁵.

Także wersja tradycyjna dzieliła obecne czwarte przykazanie kościelne na dwa: „3. Wstrzemięźliwość od pokarmów mięsnych i posty w dni nakazane zachowywać. (...) 5. W czasach zakazanych wesel i zabaw hucznych nie sprawiać”⁶⁶.

5.2. *Katechizm Kościoła Katolickiego oraz Corrigenda*

Katechizm Kościoła Katolickiego z 1992 roku czwarte przykazanie kościelne sformułował w następujący sposób: „Ustanowione przez Kościół dni święte święcić”⁶⁷. *Corrigenda* z 1998 roku dokonała znaczących zmian w dyspozycji czwartego przykazania kościelnego: „W dni pokuty wyznaczone przez Kościół wierni są zobowiązani powstrzymać się od spożywania mięsa i zachować post”⁶⁸.

Tym samym w nowej edycji *Katechizmu* czwarte przykazanie kościelne zmieniło swoje brzmienie: „W dni wyznaczone przez Kościół powstrzymać się od spożywania mięsa i zachować post”⁶⁹.

5.3. Polska adaptacja

Katechizm dla dorosłych. Polska adaptacja Katechizmu Kościoła Katolickiego z 1998 roku czwarte przykazanie kościelne sformułował następująco: „Posty nakazane zachowywać”⁷⁰.

II Polski Synod Plenarny, formułując przykazania kościelne dla Kościoła w Polsce, powrócił do treści czwartego przykazania w sformułowaniu zmian wprowadzonych przez *Corrigendę*: „W dni pokuty wyznaczone przez Kościół wierni są zobowiązani powstrzymać się od spożywania mięsa i zachować post”⁷¹.

⁶⁵ M. Rode, *Mała encyklopedia teologiczna*, dz. cyt., s. 392.

⁶⁶ *Katechizm religii katolickiej*, dz. cyt., s. 69.

⁶⁷ KKK (1994), 2043.

⁶⁸ *Corrigenda*, 2043.

⁶⁹ KKK (2002), 2043.

⁷⁰ *Katechizm dla dorosłych*, s. 200.

⁷¹ *II Polski Synod Plenarny*, dz. cyt., rozdz. „Liturgia Kościoła po Soborze Watykańskim II”, nr 79, s. 204.

Ostateczna polska adaptacja czwartego przykazania kościelnego wprowadzona przez Episkopat Polski w 2003 roku brzmi następująco: „Zachowywać nakazane posty i wstrzemięźliwość od pokarmów mięsnych, a w okresach pokuty powstrzymać się od udziału w zabawach”⁷².

5.4. Wykładnia

Wszyscy wierni są zobowiązani do pokutowania za swoje grzechy. Jest to wyraz pobożności. Dlatego Kościół ustanawia dni i okresy pokuty, aby wierni podejmowali pokutę nie tylko samodzielnie, ale także we wspólnocie⁷³.

Czasem pokutnym w Kościele są poszczególne piątki całego roku i okres Wielkiego Postu⁷⁴.

Czynami pokutnymi są: post, modlitwa i jałmużna. Ponadto są nimi także uczynki pobożności i miłości, umartwienia, wstrzemięźliwość od pokarmów mięsnych i post. Wstrzemięźliwość od pokarmów mięsnych obowiązuje wszystkich, którzy ukończyli cztertnasty rok życia, we wszystkie piątki i Środę Popielcową oraz jest zalecana, ze względu na tradycję, w Wigilię Bożego Narodzenia. Post (jeden posiłek do syta i dwa skromne) obowiązuje w Środę Popielcową i w Wielki Piątek wszystkich wiernych między osiemnastym a sześćdziesiątym rokiem życia⁷⁵.

Powstrzymywanie się od zabaw obowiązuje we wszystkie piątki i w czasie Wielkiego Postu⁷⁶.

6. Piąte przykazanie kościelne

Piąte przykazanie kościelne brzmi następująco: „Troszczyć się o potrzeby wspólnoty Kościoła”⁷⁷.

⁷² Akta Konferencji Episkopatu Polski (2003), nr 8, s. 33.

⁷³ KPK, kan. 1249: „Wszyscy wierni, każdy na swój sposób, obowiązani są na podstawie prawa Bożego czynić pokutę. Żeby jednak wszyscy przez jakieś wspólne zachowanie pokuty złączyli się między sobą, zostają nakazane dni pokuty, w które wierni powinni modlić się w sposób szczególny, wykonywać uczynki pobożności i miłości, podejmować akty umartwienia siebie przez wierniejsze wypełnianie własnych obowiązków, zwłaszcza zaś zachowywać post i wstrzemięźliwość, zgodnie z postanowieniami zamieszczonych poniżej kanonów”.

⁷⁴ Por. KPK, kan. 1250 oraz KKKW, kan. 882: „W dniach pokuty chrześcijanie mają obowiązek zachowania postu lub wstrzemięźliwości na sposób ustanowiony przez prawo partykularne własnego Kościoła *sui iuris*”.

⁷⁵ Por. KPK, kan. 1251–1252.

⁷⁶ Por. KPK, kan. 1250.

⁷⁷ Akta Konferencji Episkopatu Polski (2003), nr 8, s. 33.

6.1. Stare prawo

Ani u Piotra Kanizjusza, ani w *Katechizmie religii katolickiej* nie znajdziemy żadnego odpowiednika tego przykazania. Natomiast *Katechizm baltimorski*, który sformułował nie pięć, a sześć przykazań kościelnych, zna to przykazanie i umieścił je jako piąte: „5. Dawać ofiary na utrzymanie Kościoła”⁷⁸.

6.2. *Katechizm Kościoła Katolickiego oraz Corrigenda*

Katechizm z 1992 roku sformułował piąte przykazanie kościelne jako: „Posty nakazane zachowywać”⁷⁹. Wprawdzie na samym końcu części poświęconej przykazaniom kościelnym w *Katechizmie* z 1992 roku znalazł się zapis, iż „wierni mają także obowiązek, każdy według swych możliwości, dbać o materialne potrzeby Kościoła”, to jednak nie stał się on treścią żadnego z pięciu przykazań kościelnych⁸⁰. Dopiero *Corrigenda* z 1998 roku wprowadziła tę treść do dyspozycji piątego przykazania kościelnego: „Wierni są zobowiązani dbać o potrzeby Kościoła”⁸¹.

Nowa edycja *Katechizmu* sformułowała piąte przykazanie kościelne w następujący sposób: „Przychodzić z pomocą potrzebom Kościoła”⁸².

6.3. Polska adaptacja

Katechizm dla dorosłych. Polska adaptacja Katechizmu Kościoła Katolickiego z 1998 roku piąte przykazanie kościelne sformułował następująco: „Potrzebom materialnym Kościoła zarządzać”⁸³.

II Polski Synod Plenarny, formułując piąte przykazanie kościelne, odwołał się do wersji z *Katechizmu* w edycji z 1997 roku: „Wierni są zobowiązani dbać o potrzeby Kościoła”⁸⁴.

Ostateczna polska adaptacja piątego przykazania kościelnego wprowadzona przez Episkopat Polski w 2003 roku zachowała treść ustaloną przez II Polski Synod Plenarny, aczkolwiek wyraziła ją innymi słowami: „Troszczyć się o potrzeby wspólnoty Kościoła”⁸⁵.

⁷⁸ *Katechizm zasad religii katolickiej. Wydanie poprawione Katechizmu Baltimorskiego*, nr 2, New York–Chicago [1943], s. 100.

⁷⁹ KKK (1994), 2043.

⁸⁰ Tamże, *in fine*.

⁸¹ *Corrigenda*, 2043.

⁸² KKK (2002), 2043.

⁸³ *Katechizm dla dorosłych*, s. 200.

⁸⁴ *II Polski Synod Plenarny*, dz. cyt., rozdz. „Liturgia Kościoła po Soborze Watykańskim II”, nr 79, s. 204.

⁸⁵ *Akta Konferencji Episkopatu Polski* (2003), nr 8, s. 33.

6.4. Wykładnia

Wyjaśnienie zasadności tego przykazania znajdujemy w *Kodeksie Prawa Kanonicznego*, który w kan. 222 stwierdza, iż wierni mają obowiązek zaradzić potrzebom Kościoła. Jednak jest bardzo ważna kolejność, w jakiej KPK wymienia to, o co wierni powinni się troszczyć. Wierni na pierwszym miejscu mają obowiązek zaradzać potrzebom Kościoła, aby ten posiadał środki konieczne do sprawowania kultu. Na drugim, aby posiadał środki potrzebne do prowadzenia dzieł apostołstwa. Na trzecim miejscu *Kodeks* wymienia środki potrzebne do realizacji dzieł miłości i dopiero na ostatnim środki potrzebne do tego, co jest konieczne do godziwego utrzymania szafarzy⁸⁶.

7. Obowiązywalność przykazań kościelnych

Dzieje pięciu przykazań kościelnych, które przedstawiłem powyżej, nie pozostawiają wątpliwości co do faktu, że nie są one niezienne, a więc nie stanowią fundamentu wiary i moralności w takim stopniu jak np. Dekalog. Rodzi się więc pytanie o ich obowiązywalność i o skutki nieprzestrzegania przykazań kościelnych.

Różna moc obowiązywalności przykazań kościelnych i przykazań Bożych wynika przede wszystkim ze względu na autora. Przykazania kościelne należą do zmiennego prawa ludzkiego, a przykazania Boże do niezmiennego prawa Bożego (*ius divinum*). Tak o owym porównywaniu przykazań kościelnych z przykazaniami Bożymi pisał Karl Rahner:

Przykazanie Boga i przykazanie Kościoła to nie to samo. W tym drugim znajduje wyraz autorytet ludzki, chociaż uprawomocniony przez wolę Boga. Przemawia on w terminach prawa, ustalonych norm obyczajowych, wspólnie przeżywanej egzystencji Kościoła. To wszystko, jakkolwiek zobowiązuje sumienie jednostki, jest w odróżnieniu od przykazania Bożego w zasadzie zmiennie i podlega również krytyce oraz propozycjom różnych zmian ze strony wiernych. Przykazanie Boże, wynikające z istoty człowieka albo z najbardziej wewnętrznej istoty ugruntowanego w Chrystusie zbawienia historycznego, Kościół może tylko głosić. (...) Bezpośrednie źródło, możliwość zmiany względnie niezmienność, religijne i egzystencjalne znaczenie owych dwóch rodza-

⁸⁶ Por. KPK, kan. 222 oraz KKKW, kan. 25: „Kan. 25 – § 1. Chrześcijanie mają obowiązek zaradzić potrzebom Kościoła, aby posiadał środki konieczne do realizowania własnych celów, przede wszystkim do sprawowania kultu, prowadzenia dzieł apostołstwa oraz miłości, a także do tego, co jest potrzebne do godziwego utrzymania szafarzy.

§ 2. Obowiązani są także do popierania sprawiedliwości społecznej, jak również, pamiętając o przykazaniu Pana, do udzielaniu pomocy biednym z własnych dochodów”.

jów przykazań – zasadniczo różnią się między sobą. (...) Bez wątpienia wypada, żeby katolicki chrześcijanin – nawet jeżeli nie jest to teolog czy ksiądz – orientował się w istnieniu podobnych rozróżnień w sprawach dotyczących jego życia i żeby umiał stosować owe rozróżnienia w konkretnym życiu⁸⁷.

Na przykazania kościelne i Boże możemy popatrzeć jeszcze z innej perspektywy. Możemy podzielić je na normy pozytywne, czyli nakazujące realizację podstawowych dóbr człowieka, i negatywne, czyli zakazujące niszczenia tych dóbr. Normy zakazujące czynienia zła cechują się bezstronnością i powszechnością. W przeciwieństwie do nich nakaz czynienia dobra nie ma takiego powszechnego charakteru⁸⁸.

Pięć przykazań kościelnych przede wszystkim ma na celu ukazanie dobra możliwego do osiągnięcia przez wiernego. Mają one zagwarantować minimum wysiłku moralnego potrzebnego do wzrastania w miłości Boga i bliźniego⁸⁹.

Ponieważ pięć przykazań kościelnych nie jest ani prawem Bożym (*ius divinum*), ani prawem wynikającym z prawa natury (*ius naturale*), nie mogą one obowiązywać w sumieniu tak samo jak prawo Boże. Oczywiście przykazania kościelne domagają się od katolika posłuszeństwa sumienia, ale jest to inne posłuszeństwo niż posłuszeństwo prawu Bożemu. Za taką interpretacją przykazań kościelnych przemawia wykładnia czwartego przykazania kościelnego dokonana przez Episkopat Polski zgromadzony na konferencji w Łowiczu 20 czerwca 2001 roku. W wykładni tej Episkopat Polski stwierdza, że „Uzasadniona niemożliwość zachowania wstrzeмиężliwości w piątek domaga się od chrześcijanina podjęcia innych form pokuty”⁹⁰.

Tak więc można powiedzieć, że należy przestrzegać przykazań kościelnych, a ich nieprzestrzeganie jest obarczone grzechem, ale nie grzechem ciężkim.

⁸⁷ K. Rahner, *Podstawowy wykład wiary. Wprowadzenie do pojęcia chrześcijaństwa*, tłum. T. Mieszkowski, Warszawa 1987, s. 316–317.

⁸⁸ Szerzej na ten temat zob. R. Plich, *Koncepcja miłosierdzia według Tomasza z Akwinu. Geneza, interpretacja i rozwinięcie*, „Przegląd Tomistyczny” XIV (2008), przyp. 97, s. 329–330.

⁸⁹ KKK (2002), 2041.

⁹⁰ *Akta Konferencji Episkopatu Polski* (2003), nr 8, s. 33, oraz przypis oznaczony gwiazdką (*) w KKK (2002), 2043.

Zakończenie

Reasumując, przypomnijmy obecnie obowiązujące w Polsce przykazania kościelne:

1. W niedzielę i święta nakazane uczestniczyć we Mszy świętej i powstrzymać się od prac niekoniecznych.
2. Przynajmniej raz w roku przystąpić do sakramentu pokuty.
3. Przynajmniej raz w roku, w okresie wielkanocnym, przyjąć Komunię świętą.
4. Zachowywać nakazane posty i wstrzemięźliwość od pokarmów mięsnych, a w okresach pokuty powstrzymywać się od udziału w zabawach.
5. Troszczyć się o potrzeby wspólnoty Kościoła⁹¹.

Summary

St. Peter Canisius, of the Society of Jesus, was the first to formulate five precepts of the Church in 1555. Presently, the following precepts of the Church are binding in Poland: 1. To attend Mass on Sundays and holy days of obligation, and to refrain from work that is not essential; 2. To confess your sins at least once a year; 3. To receive the Holy Communion at least once a year, during the Easter season; 4. To observe the prescribed days of fasting and abstinence, and to refrain, during the season of penance, from dance and merry-making; 5. To provide for the needs of the community of the Church.

Tomasz Wytrwał, dominikanin, ur. 1969, doktor prawa kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, adiunkt w Katedrze Historii Kościelnego Prawa Polskiego UKSW w Warszawie, wykłada także w Kolegium Filozoficzno-Teologicznym OO. Dominikanów w Krakowie, mieszka w Konwencie św. Jacka w Warszawie.

⁹¹ Akta Konferencji Episkopatu Polski (2003), nr 8, s. 33.